

Paweł Pietrzyk

(Łódź)

KOLEKCJA AUTOGRAFÓW DR. ALEKSANDRA KAHANOWICZA Z NOWEGO JORKU W ZBIORACH CENTRALNEGO ARCHIWUM POLONII W ORCHARD LAKE

Jedną z cenniejszych kolekcji w zbiorach Centralnego Archiwum Polonii w Orchard Lake Schools jest część tzw. kolekcji autografów dr. Aleksandra Kahanowicza zawierająca dokumenty i listy polskich królów i królowych, książąt, generalów, pułkowników i dostojników Kościoła (jedynymi „nie polskimi” wyjątkami są: list arcybiskupa Nicei Seraphino Vannutelliego i biskupa Freyling Klemensa Wenceslause). Zbiór ten składa się z 63 dokumentów pochodzących z lat 1555–1881 i zawiera m.in. niezwykle cenny list Jana III Sobieskiego do sekretarza papieskiego z 14 IX 1683 r. informujący o zwycięstwie w bitwie pod Wiedniem.

Nie jest do końca jasne, w jaki sposób ta zdecydowanie mniej znana część kolekcji dr. Kahanowicza trafiła do Orchard Lake. Wiadomo na pewno, że po śmierci właściciela zebrana przez niego kolekcja była w kilku rękach i w wyniku różnych zbiegów okoliczności prawdopodobnie została podzielona. Zasadnicza część kolekcji, zawierająca m.in. listy Tadeusza Kościuszki, przechowywana jest w Muzeum Polskim w Chicago (wcześniej Archiwum i Muzeum Zjednoczenia Polskiego Rzymsko–Katolickiego). I to właśnie ją określa się mianem tzw. Kolekcji dr. Aleksandra Kahanowicza (często nazywanej też, nie tylko potocznie, ale także w wydawnictwach naukowych i popularno-naukowych kolekcją kościuszkowską). Zakup jej bowiem rozszedł się szerokim echem wśród Polonii amerykańskiej, a samo Archiwum i Muzeum Zjednoczenia Polskiego Rzymsko–Katolickiego w Chicago (dalej: Archiwum i Muzeum ZPRK) było i jest bardzo dumne z jej posiadania. Informacje o niej można zatem bez trudu znaleźć we wszelkich opracowaniach dotyczących tej instytucji założonej w 1935 r. z inicjatywy ówczesnego prezesa Zjednoczenia Józefa L. Kani. W 1977 r. opublikowano w formie wydawnictwa albumowego w języku angielskim 54 listy Kościuszki, wraz ze zdjęciami oryginałów¹.

¹ *Autograph Letters of Thaddeus Kosciuszko in the American Revolution, as well as those by and about him connected with that event found in the collections of the Polish Museum*

Tymczasem pozostała część owej wielkiej kolekcji przechowywana w Centralnym Archiwum Polonii w Orchard Lake jest praktycznie zupełnie nieznaną, a zawiera przecież nie mniej cenne i wartościowe dokumenty.

Dr Aleksander (Turzański) Kahanowicz był znanym i cenionym kolekcjonerem autografów i dzieł sztuki. Urodził się w 1876 r. prawdopodobnie na terenach Polski wchodzących w skład Austro-Węgier². Z wykształcenia był prawnikiem i zajmował wysokie stanowiska w administracji Lwowa oraz Wiednia. Przed wybuchem I wojny światowej był jednym z sekretarzy Ignacego Jana Paderewskiego, a następnie pracownikiem Konsulatu Generalnego Rzeczypospolitej Polskiej w Nowym Jorku³. Wtedy prawdopodobnie rozpoczął kolekcjonowanie dokumentów i pamiątek związanych przede wszystkim z postacią Kościuszki, a dotyczących głównie jego służby w walce o niepodległość Stanów Zjednoczonych. Jesienią 1924 r. Kahanowicz zorganizował wystawę swoich zbiorów w Polsce, wcześniej używając odpisy listów Kościuszki historykowi Adamowi M. Skalkowskiemu, który wykorzystał je w rozprawie pt. *Kościuszko w świetle najnowszych badań* oraz opublikował 40 z nich w „Przeglądzie Historycznym” (t. 26). W 1927 r. podobną wystawę urządził Kahanowicz w Anderson Galleries w Nowym Jorku, publikując jednocześnie katalog pt. *Memorial Exhibition, Thaddeus Kosciuszko Revered Polish and American Hero His Patriotism, Vision, and Zeal Revealed in a Collection of Autograph Letters by Him as well as autograph letters about him by prominent leaders of the American Revolution and others also oil paintings, medals, engravings, books, broadsides and other relics*⁴. Kahanowicz, długoletni mieszkaniec Nowego Jorku, w latach 30. XX w. przeniósł się do Detroit. Zmarł 2 VII 1941 r. w Michigan City w Indianie⁵. Właśnie w latach 30., gdy przebywał w Detroit, jego zbiór stał się własnością innego kolekcjonera, miłośnika sztuki, tłumacza literatury polskiej i poety — księdza Józefa P. Wachowskiego. Wachowski, urodzony 16 I 1879 r. pod Poznaniem, wyemigrował z rodzicami do Ameryki i osiadł w Cleveland w stanie Ohio. Ukończył St. Mary's Seminary, a w 1907 r. z polecenia biskupa Cleveland Ignacjusza F. Hortsmana założył Parafię św. Stanisława w Toledo, której był proboszczem aż do 1937 r.⁶ Podczas I wojny światowej czynnie uczestniczył w akcji rekrutowania do Armii Polskiej w Stanach Zjednoczonych. W swojej kolekcji ks. Wachowski posiadał podobno oryginalne rękopisy Victora Hugo („Treaties on Poland”) i Joela Barlow'a („The Columbiad”), oryginalny obraz Bartolomé Murillo oraz obrazy takich polskich artystów, jak Władysław Szerner czy Stanisław Chlebowski. Interesujące jest to, że kolekcję tę zgromadził nie opuszczając

of America and published with the aid of the Legion of Young Polish Women as part of the Bicentennial Publications, ed. by M. J. E. Budka, Chicago 1977, s. 202.

² Żadna z not biograficznych czy drukowanych wzmianek o dr. A. Kahanowiczu, do których udało mi się dotrzeć, nie podaje dokładnej daty ani miejsca urodzenia.

³ *Who's Who In Polish America. A Biographical Directory of Polish-American Leaders and Distinguished Poles Resident in the America*, Third Edition, editor-in-Chief Rev. F. Bolek, New York 1943, s. 187.

⁴ *Polski Słownik Biograficzny*, t. 11, Wrocław-Warszawa-Kraków 1964–1965, s. 416.

⁵ *Ibidem*.

⁶ St. Adalbert Parish, *75th Jubilee 1907–1982*, Toledo, 1982, s. 8.

Toledo⁷. W 1934 r. Muzeum Sztuki w Toledo urządziło wystawę jego zbiorów zawierającą wspomniane już listy Kościuszki oraz dokumenty królewskie. W 1943 r. ks. Franciszek Bolek ocenił wartość tego zbioru na 50 tys. dolarów⁸. Ks. Wachowski zmarł 25 XI 1941 r. w swoim domu w Bay Village w stanie Ohio, a zebrana przez niego kolekcja została w latach następnych wystawiona na sprzedaż. Archiwum i Muzeum ZPRK, prowadząc akcję ratowania i zbierania polskich pamiątek, w dziesiątą rocznicę swego istnienia, nabyło część kolekcji za kwotę 10 tys. dolarów⁹. Prasa polonijna, donosząc o tym wydarzeniu, pisała:

Muzeum przejęło Kolekcję tak jak była objęta katalogiem, wydanym przez Dra Kahanowicza na wystawę w Anderson Galleries, oprócz kilkunastu przedmiotów, które wśród różnych peregrynacji kolekcji zaginęły. Brak jest 1 listu Kościuszki, 1 listu Ks. Józefa, rzekomego portretu Kościuszki, malowanego (przypuszczalnie) przez J. Trumbulla, oraz niektórych książek. W zamian za to jednak Muzeum dostało cenny zbiór listów królów polskich i sławnych Polaków¹⁰.

Jak łatwo zauważyć, w notce tej zabrakło informacji o tym, co działo się z kolekcją pomiędzy rokiem 1941 (w którym zmarli obaj dotychczasowi jej właściciele) a 1945, kiedy trafiła do Archiwum i Muzeum ZPRK w Chicago.

Z cytowanego fragmentu artykułu prasowego wyraźnie widać również, iż część kolekcji w niewyjaśnionych okolicznościach zaginęła. Zastanawia też fakt, iż archiwalia pozostające obecnie w zasobie Centralnego Archiwum Polonii w Orchard Lake zostały wymienione wśród zakupionych przez Archiwum i Muzeum ZPRK. Jak zatem trafiły do tego miejsca? Tego dokładnie, jak wspomniałem, nie udało mi się ustalić. Niewątpliwie odegrał tu pewną rolę ks. Michael P. Koltuniak. Urodzony 8 VII 1913 r. w Detroit, ukończył m.in. SS Cyril and Methodius Seminary w Orchard Lake, a następnie wykładał łacinę i grekę w St. Mary's College¹¹. Przez długie lata był zatem związany z Seminarium Polskim w Orchard Lake. W latach 50. XX w. podarował ks. prałatowi Edwardowi Szumalowi, ówczesnemu rektorowi Seminarium Polskiego, kolekcję ok. 150 autografów i manuskryptów. Zawierała ona dokumenty i listy królów i królowych polskich, począwszy od Zygmunta I, oraz listy generałów powstania listopadowego z lat 1830–1831¹². Jeżeli opisany wyżej dar dla Seminarium Polskiego jest częścią kolekcji Kahanowicza (a wszystko na to wskazuje), to albo jego opis był dalece niedokładny, albo też następna część kolekcji uległa zniszczeniu lub zmieniła właściciela. Centralne Archiwum Polonii w Orchard Lake posiada bowiem 63 listy i dokumenty (w sumie 40 teczek)¹³. Najstarszy

⁷ Ibidem.

⁸ *Who's Who In Polish America*, s. 473.

⁹ *Sprawozdanie Kustosza Archiwum i Muzeum ZPRK z działalności Polskiego Towarzystwa Historyczno-Muzealnego w Ameryce za rok 1945*, Chicago 1946, s. 2, 3.

¹⁰ „Głos Polek”, R XXXVI, 1945, nr 42, s. 6.

¹¹ *50 Years of Holy Priesthood, Reverend Michael P. Koltuntak, Golden Jubilee Mass of Thanksgiving, Our Lady Queen of Apostles Church*, June 3, 1989, s. 1.

¹² S. Janicki, *Polish Art Collections in Michigan [w:] Poles in Michigan*, t. I, Detroit 1953, s. 99.

¹³ Większość teczek zawiera jeden dokument, w niektórych zachowana jest jednak większa korespondencja licząca od trzech do siedmiu listów. W kilku teczkach do oryginalnych dokumentów

z nich pochodzi z 1555 r. i jest to list królowej Bony. Ze swej strony skłonny byłbym raczej przypuszczać, że krótka wzmianka o zbiorach polskich w Michigan w cytowanym artykule została sporządzona bez dokładnego zbadania opisywanych materiałów archiwalnych. W latach następnych oraz w wydawnictwach poświęconych zbiorom najpierw Seminarium Polskiego, a później Centralnego Archiwum Polonii w Orchard Lake pojawiały się także inne informacje dotyczące interesujących nas dokumentów, które zawierały równie niedokładne i nieprawdziwe dane¹⁴. Nigdy też nie zostały one nazwane kolekcją dr. A. Kahanowicza.

Fakty przemawiające za tym, że jest to jednak część wielkiej kolekcji dr. A. Kahanowicza wydają się bezsporne. Przede wszystkim bardzo wiele z informacji, które odnalazłem na temat owej kolekcji — niejednokrotnie już wyżej cytowanych — wspomina o dokumentach królewskich oraz listach generałów i pułkowników polskich, których próżno szukać wśród materiałów przechowywanych w Muzeum Polskim w Chicago. Ponadto zachowały się oryginalne teczki, w których dokumenty te są przechowywane z nadrukiem: *Autograph Collection of Dr. & Mrs. Alexander Kahanowicz New York, N.Y., U.S.A.* Zawierają one następujące pozycje opisu (pola do wypełnienia): *Autograph Letter Signed, Autograph Note Signed, Autograph Document Signed, Autograph Manuscript Signed, of..., Addressed to..., Date, Folio, Quarto, Octavo, Doudecimo, pages, seal, Biography, Remarks*. Na żadnej teczce nie zostały dokładnie wypełnione wszystkie pola. Najczęściej zaznaczony był rodzaj dokumentu, data i miejsce wystawienia oraz, praktycznie w każdym wypadku, wystawca. Należy jednak zaznaczyć, iż niejednokrotnie informacje podane na teczce nie odpowiadały jej zawartości. Przyczyną tego stanu rzeczy mogło być prawdopodobnie późniejsze przemieszanie zawartości teczek. Wyraźnie też widać, iż opisy te sporządzane były przez różne osoby. Jedna teczka posiada natomiast nadruk: *The Anderson Galleries 489 Park Avenue New York*, a zatem miejsca, w którym w 1927 r. odbyła się wystawa kolekcji dr. A. Kahanowicza. W wielu teczkach zachowały się również sporządzone w języku angielskim podpisy do poszczególnych dokumentów, takie jak stosuje się przy okazji wystaw, informujące o wystawcy dokumentu, jego rodzaju, czasem (w formie bardzo skrótowej) o jego treści. Oczywiście w tym wypadku nie możemy mieć pewności, iż podpisy te zostały sporządzone właśnie na okoliczność wystawy w Anderson Galleries, czy też późniejszej w Muzeum Sztuki w Toledo, jednakże nigdzie nie zachowały się wzmianki o jakiegokolwiek innej wystawie tego zbioru na terenie Ameryki.

dołączono ryciny z wizerunkami królów bądź noty biograficzne. Dokumenty pisane są w językach: angielskim, francuskim, łacińskim, niemieckim, polskim, rosyjskim i włoskim. Dokładne opisy teczek, wraz ze stanem zachowania poszczególnych dokumentów, przedstawione zostaną w dalszej części niniejszego artykułu, do tej pory nie zostały one bowiem właściwie zinventaryzowane i dokładnie omówione.

¹⁴ Por. m.in. J. Swastek, *A Tentative Directory of Polish American Archives*, Orchard Lake Center for Polish Studies and Culture, Monograph nr 5, March 1971; R. Nir, *The Central Archives of Polonia* [w:] *Polish American Studies*, t. LI, nr 1, Spring 1994, s. 65–72; idem, *Centralne Archiwum Polonii w Orchard Lake* [w:] *Polskie Instytucje za granicą, Przewodnik po zbiorach archiwalnych*, pod red. A. Krochmal, Warszawa 2004, s. 91–113.

Z uwagi na bardzo krótki okres czasu, jaki mogłem poświęcić tej kolekcji (zaledwie kilka dni) nie zdecydowałem się na zamieszczenie w tym artykule spisu dokumentów w formie rejestrów. Chodziło mi głównie o to, aby dokładnie opisać zawartość zbioru i podać jego rzeczywisty rozmiar i zawartość. Staralem się dokładnie ustalić wystawcę każdego dokumentu i datę jego wystawienia oraz, w miarę możliwości, rozpoznać tytuł lub treść danego dokumentu, co z uwagi na wielość języków czy fizyczny stan zachowania (niektóre praktycznie nieczytelne) okazało się zadaniem bardzo trudnym. Dokumenty zachowane są w następującym układzie: najpierw ułożone chronologicznie dokumenty i korespondencja królów i królowych polskich, dalej ułożone alfabetycznie dokumenty i korespondencja książąt i przedstawicieli rodów szlacheckich, generałów i pułkowników oraz dostojników Kościoła. Żadnych korekt do powyższego układu nie wprowadzałem, oprócz niezbędnych poprawek polegających na wyłączeniu z danej teczki dokumentu, który np. powinien stanowić odrębną jednostkę. Tak było w wypadku teczki opisanej: „Jan Kazimierz”, w której znajdowały się dodatkowo dokumenty wystawione przez Michała Korybuta Wiśniowieckiego i Stanisława Augusta Poniatowskiego. Zostały one wyłączone i umieszczone we właściwym miejscu, zgodnie z dotychczasowym układem. Podobna sytuacja zaistniała w teczce, w której pod nazwiskiem „Łubieński” znalazła się korespondencja dwóch różnych osób noszących nazwisko Łubieński (Władysława Aleksandra i Feliksa Franciszka) oraz trzeciej o nazwisku całkiem innym (Lubieniecki Stanisław).

Co zatem dokładnie zawiera kolekcja dr. Aleksandra Kahanowicza przechowywana obecnie w Archiwum Polonii w Orchard Lake? Wśród zachowanych 63 dokumentów i listów pierwsze 22 jednostki to dokumenty i listy królów i królowych polskich, 14 to listy książąt i przedstawicieli rodów szlacheckich, 23 to listy generałów, uczestników powstań od kościuszkowskiego po styczniowe, 4 to listy dostojników kościelnych, w tym dwóch arcybiskupów gnieźnieńskich i prymasów Polski. Ostatnia teczka to odpis korespondencji pomiędzy Ministerstwem Skarbu Zjednoczonego Królestwa Wielkiej Brytanii a prezesem Literackiego Stowarzyszenia Przyjaciół Polski. Każdy dokument, który poniżej omawiam, opatrzyłem przypisem zawierającym nie tylko dodatkowe informacje charakterystyczne dla zawartości danej teczki czy jej wcześniejszego opisu, ale przede wszystkim aktualną sygnaturę każdego dokumentu. Służyć to ma jak najdokładniejszej identyfikacji. Nazwiska osób i nazwy miejscowości występujące w dokumentach lub listach zostały także, w miarę możliwości, wyjaśnione w przypisach.

Kolekcję otwiera list królowej Bony Sforzy w sprawie nieuregulowanej zapłaty z powodu ciągłej zmiany miejsca przekazania pieniędzy. Informuje, iż dług zostanie uregulowany niezwłocznie po wyznaczeniu konkretnego miejsca i osoby, która go odbierze. List jednostronny, na papierze (32,5x21 cm) ze znakiem wodnym, napisany w Warszawie w listopadzie 1555 r. Widoczne ubytki w części górnej i dolnej listu¹⁵.

¹⁵ Kolekcja dr. Aleksandra Kahanowicza, sygn. 1, w teczce zachowała się również dodatkowa okładka z opisami w języku włoskim: „*Collezione di lettere autografe di scrittori ed illustri personaggi*”.

Dokument pergaminowy (22,5x36 cm) wystawiony prawdopodobnie w latach 1573–1574 przez Henryka Walezego, późniejszego króla Francji Henryka III, sporządzony w języku francuskim. Zachował się w stanie dość dobrym, ma jednak wyraźne ubytki: w prawym górnym rogu dziura, obok na środku dziura podklejona papierem, a na odwrotnej stronie dokumentu zapisana ołówkiem odręczna notka: *Henry of Valois (son of Catherine of Medici) 1573–1574*¹⁶.

Następne dwa dokumenty sporządzone w języku łacińskim zostały wystawione w 1583 r. (odpowiednio 30 września i 3 maja) przez Stefana Batorego i jego żonę Annę Jagiellonkę. Oba napisane na papierze (32,5x21 cm), zachowane w stanie dobrym¹⁷.

Z kolei dwa listy Zygmunta III Wazy wymagają zabiegów konserwatorskich. Szczególnie list w języku rosyjskim, napisany w Warszawie 10 V 1597 r. i adresowany do Aleksandra Zaborowskiego, który po prostu naklejono dwustronnie na karton (34x21 cm). List w języku łacińskim do kardynała de Torresa (arcybiskupstwo Montis na Sycylii) z 22 X 1630 r. napisany w Tykocinie nad Narwią, gdzie król schronił się wraz z rodziną podczas morowego powietrza¹⁸ posiada widoczne ślady zalania w prawym górnym rogu. Na drugiej stronie listu zachowała się pieczęć lakowa¹⁹.

Również do kardynała de Torresa skierowany był następny list z kolekcji, autorstwa króla Władysława IV Wazy z 9 V 1633 r. (31x19,5 cm), opatrzony na odwrocie dobrze zachowaną pieczęcią lakową. Jednostronny list w języku łacińskim, wystawiony w Warszawie, posiada zapiski odręczne ołówkiem oraz doklejoną kartkę w języku francuskim, na której został opisany jakiś inny dokument z 20 I 1644 r.²⁰ Kolejny list, również sygnowany przez Władysława IV, tym razem 22 III 1644 r. w Wilnie, rozpoczyna się od słów: *Nobilis Olsztynski neteri Jezuitio*. Jest to jednostronny dokument na papierze (32x19,5 cm) ze znakami wodnymi²¹.

Dwa dokumenty króla Jana II Kazimierza zostały wystawione w Warszawie 30 V 1650 r. oraz 20 III 1662 r. Pierwszy to pergamin złożony na trzy (30x49 cm) z widocznymi przebarwieniami, szczególnie w środkowej części tylnej strony. Na

¹⁶ Ibidem, sygn. 2, w teczce znajduje się ponadto rycina wycięta z książki niemieckiej z podpisem „*Henrik De III. Kontng van Vrankryk en Polen. Gestorven den 2 augustus MDLXXXIX*”.

¹⁷ Ibidem, sygn. 3 i 4, na obu dokumentach doklejone kartki, na których pismem maszynowym napisano: „*Stephen Batory King of Poland, 1576–1586. L.S. in Latin from camp 30 Sept. 1583*” oraz „*Anna Queen of Poland, wife of Stephen Batory, sister of Sigismund Augustus II*” i ta sama informacja napisana ołówkiem na dole dokumentu. Ponadto w teczce o sygn. 3 są 4 ryciny Stefana Batorego, trzy z wizerunkiem popiersia króla i jedna z bitwy pod Wielkimi Łukami.

¹⁸ Na pamiątkę tej bytności ówczesny starosta tykociński, marszałek nadw. Krzysztof Wiesiołowski, ufundował ołtarz św. Sebastiana i na zamku umieścił tablicę z napisem. Por. *Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich*, wyd. F. Sulimierski i in., t. I–XV, Warszawa 1880–1902, t. XII, s. 695–698, (dalej: SGKP).

¹⁹ Kolekcja dr. Aleksandra Kahanowicza, sygn. 5 i 6.

²⁰ Ibidem, sygn. 7, w teczce znajduje się pięć rycin z wizerunkiem Władysława IV i dwie z wizerunkiem Ludwiki Marii, żony króla. Opis na teczce, w polu „data” podaje informację: „*Warsaw, June 9, 1652*”.

²¹ Ibidem, sygn. 8, Na dole dokumentu naklejona kartka z podpisem: „*Ladislav IV, King of Poland 1632–1648, Date: Vilna, March 22nd, 1644*”. Ponadto w teczce dołączona karta z wizerunkiem króla.

środku u dołu pięć dziur, prawdopodobnie po odczepionej pieczęci. Opis na teczce w polu „data” podaje informacje: *Warsaw, August 14, 1668*. Drugi dokument (24x38 cm) to nadanie Janowi Karolowi i Annie Czartoryskim „prawa dożywotniego” (*ius communicatuum*) na dobra Kuty, Kobaki, Kożyn, Rostoki, Ustrzyki. Jest on bardzo zniszczony, z widocznymi ubytkami, rozłożony i jednostronnie naklejony na karton²².

Zaczynający się od słów: „Od Nas Michała Króla Polski JO Xciu Janowi Karolowi Czartoryskiemu — — do ustąpienia Starostwa — — Dany Konsens” dokument, wystawiony 15 VI 1673 r. w Warszawie przez króla Michała Korybuta Wiśniowieckiego, przed przeprowadzoną przeze mnie inwentaryzacją zbioru znajdował się w teczce pod pozycją nr 10, razem z omówionym powyżej dokumentem Jana II Kazimierza. Jest naklejony na kartonie (20x32 cm), posiada widoczne ubytki na środku i przy prawym brzegu, u dołu na środku odcisk pieczęci, liczne przebarwienia²³. W równie złym stanie (przebarwienia, postrzępione brzegi, podklejany taśmą od tyłu) jest też kolejny dokument Michała Korybuta z 22 XI 1666 [?] r.²⁴, tj. z okresu przed objęciem tronu. Pomimo nieczytelnej daty, a szczególnie roku (choć rok 1666 jest najbardziej prawdopodobny), jego treść nie pozostawia wątpliwości, iż dokument ten pochodzi sprzed 1669 r., a więc został sporządzony przed wyborem na tron polski. W dokumencie tym Michał Gerwazy Korybut na Wiśniowcu i Zbarażu hr. Wiśniowiecki, starosta, przyznaje 200 talarów, jako zadośćuczynienie za poniesione straty, towarzyszowi chorągwi husarskiej.

List żony Michała Korybuta Wiśniowieckiego, królowej polskiej, arcyksiężniczki austriackiej i księżnej lotaryńskiej Eleonory Marii Józefy Habsburg z 23 VI 1691 r. to kolejna pozycja w zbiorze. Został on napisany w języku niemieckim, na papierze o wymiarach 30.5x19.5 cm. W lewym dolnym rogu znajduje się, zapewne później dopisana, odręczna nota biograficzna sporządzona czarnym atramentem²⁵.

W bardzo dobrym stanie zachował się następny list. Choć jest on niepozorny (papier, 20.5x14.5 cm), to z całą pewnością uznać go należy za jeden z ciekawszych, szczególnie pod względem informacyjnym. Chodzi oczywiście o wspomniany na początku artykułu list króla Jana III Sobieskiego, napisany po włosku 14 IX 1683 r., informujący legata papieskiego o zwycięstwie w bitwie pod Wiedniem²⁶.

Cztery listy króla polskiego oraz księcia Lotaryngii i Baru Stanisława Leszczyńskiego napisane zostały po francusku. Powstały one w latach 1725, 1730 i 1732, jeden zaś jest bez daty. Pierwszy z nich dotyczy sprawy małżeństwa córki królewskiej Marii z królem Francji Ludwikiem XV. Wszystkie zachowane są w stanie dobrym, tylko na liście z 1732 r. z prawej strony widoczna jest niewielka dziura po

²² Ibidem, sygn. 9 i 10. W teczce o sygn. 10 dołączone cztery ryciny z wizerunkiem Jana Kazimierza.

²³ Ibidem, sygn. 11.

²⁴ Ibidem, sygn. 12; brak miejsca wystawienia dokumentu. Rok wystawienia bardzo nieczytelny. Na dole dokumentu doklejona kartka z informacją: „*Letter to his wtfie, Cathrtne of Austria, daughter of Ferdinand I, expressing his joy at learning from her letter, of her good health*”. W teczce dołączona rycina z wizerunkiem króla.

²⁵ Ibidem, sygn. 13.

²⁶ Ibidem, sygn. 14; brak oryginalnej teczki z kolekcji A. Kahanowicza.

oderwanej pieczęci²⁷. List żony króla, Katarzyny z Opalińskich, skierowany właśnie do Stanisława Leszczyńskiego, rozpoczynający się od słów: *Monseur je Vous aduou qu'il m'est tres douleureux de Vous*, również zachował się w stanie dobrym²⁸.

Dwa kolejne listy w kolekcji są autorstwa Krystyny Eberhadyny Hohenzollernówny, tytularnej królowej Polski 1697–1727, żony Augusta II Mocnego, oraz Marii Józefy Habsburg, królowej Polski 1734–1757, żony Augusta III²⁹. Pierwszy z nich, napisany w języku niemieckim 18 IX 1721 r. (33x20 cm), u dołu ma odcisk pieczęci oraz delikatne odbarwienia i zagniecenia na brzegach. Drugi, z 25 IV 1736 r., napisany w Warszawie, w języku włoskim, skierowany jest do kardynała Gottiego³⁰ w Rzymie. Jego autor wyraża słowa podziękowania za udzielone poparcie i jednocześnie pisze o chęci osobistego spotkania. W teczce znajduje się ponadto tłumaczenie tekstu na język angielski oraz jeszcze jeden list, zupełnie nieczytelny, bardzo zniszczony, cały zaklejony taśmą. Rozmyty atrament całkowicie uniemożliwia rozszyfrowanie nadawcy oraz daty wystawienia. Opis na teczce podaje, iż znajdują się w niej trzy podpisane listy.

Umieszczony przeze mnie pod sygnaturą 19. dokument w języku polskim, wystawiony 20 IV 1763 r. przez króla Stanisława Augusta Poniatowskiego, to pozwolenie na wyrabianie towarów leśnych w starostwie radoszyckim, w powiecie chęcińskim, wydane na sześć lat wdowie Annie z Rybińskich księżnie Czartoryskiej. Jest to jednostronny dokument na papierze (24x39 cm) w stanie dobrym, opatrzony odciskiem pieczęci³¹.

Następny trójstronicowy dokument (33,5x21 cm) został napisany 2 XI 1765 r. w języku niemieckim. Jest on sygnowany przez ks. Franciszka, elektora saskiego, syna Augusta III. Na stronie pierwszej i trzeciej dokumentu są uwagi naniesione ołówkiem³².

Książę August Aleksander Czartoryski (1697–1782), wojewoda ruski, w latach 1750–1758 starosta generalny ziemi podolskiej, starosta grodowy warszawski, kościarzyński i lubocheński, jest autorem listu z 23 XII 1738 r. skierowanego do hr. von Batiani. List ten (dwie strony, 32,5x20 cm) został napisany w Warszawie w języku niemieckim³³. W teczce znajduje się jeszcze jeden, dwustronicowy list w języku francuskim (papier, 19x11,5 cm, stan dobry) z 4 VIII 1803 r., podpisany: „H Czartoryski”. Prawdopodobne miejsce jego wystawienia to Korzec.

²⁷ Ibidem, sygn. 15.

²⁸ Ibidem, sygn. 16; na dole dopisek ołówkiem z informacją o Katarzynie oraz prawdopodobną datą listu 1734 r.

²⁹ Ibidem, sygn. 17 i 18.

³⁰ Gotti Wincenty Ludwik — dominikanin włoski, teolog, ur. w 1664 r. w Bolonii. Uczył w szkołach zakonnych w Bolonii, Mantui, Rzymie, a od 1695 r. wykładał na uniwersytecie w Bolonii. W latach 1714–1717 sprawował urząd inkwizytora w Mediolanie. W 1728 r. mianowany został przez papieża Benedykta XIII kardynałem i tytularnym patriarchą Jerozolimy.

³¹ Brak oryginalnej teczki z kolekcji dr. A. Kahanowicza, dokument znajdował się w teczce pod pozycją 10.

³² Kolekcja dr. A. Kahanowicza, sygn. 20; w teczce dołączone dwa wizerunki księcia, jeden z nich naklejony na kartę, która na odwrocie zawiera odręcznie napisaną biografię w języku niemiecku.

³³ Ibidem, sygn. 21; karty paginowane w prawym górnym rogu, niebieskim ołówkiem: 183 i 184.

Z kolei list hr. Władysława Platera (1806–1889), uczestnika powstania listopadowego, redaktora paryskiego „Dziennika Narodowego” i założyciela Muzeum Narodowego Polskiego w Rapperswilu w Szwajcarii datowany jest 28 VIII 1881 r. Został napisany na papierze firmowym Zarządu Muzeum Narodowego w Zamku Rapperswylu (27x21,5 cm). Autor listu informuje o otrzymaniu przez Zarząd Muzeum należności za 10 egzemplarzy „Wieńca” i zapewnia, że będą one przesyłane prenumeratorom w miarę ukazywania się, a ich cena dla prenumeratorów pozostanie niezmienną, choć dzieło będzie obszerniejsze niż pierwotnie zamierzano³⁴.

List księcia Józefa Antoniego Poniatowskiego (1763–1813), generała, ministra wojny i wodza naczelnego wojsk Księstwa Warszawskiego, późniejszego marszałka Francji, do ministra skarbu Węglańskiego³⁵ jest odpowiedzią na zapytanie tegoż w sprawie wyrobu guzików dla wojska przez rzemieślników w kraju. Z listu wynika, iż niejaki Munheymer (właściwie: Münchheimer) założył fabrykę guzików i żąda wydania zakazu sprowadzania ich z zagranicy. Wyrażając swoje zdanie Poniatowski przekonuje, że o ile guziki wyrabiane w kraju byłyby w dobrym gatunku i po niższej cenie, o tyle nikt nie będzie ich sprowadzał. List na firmowym papierze Ministerstwa Wojny (36,5x23 cm), opatrzony numerem 1605 Sekretariatu Generalnego Biura Korespondencji, pochodzi z 4 VII 1810 r. Jego prawy brzeg jest bardzo postrzępiony, urwane fragmenty tekstu. Na odwrotnej stronie pieczęć Ministerstwa Wojny i wpisany adresat³⁶.

List w języku francuskim autorstwa księcia Józefa Michała Ksawerego Franciszka Poniatowskiego (1816–1873), kompozytora, śpiewaka i dyplomaty, a od 1860 r. dyrektora Opery Włoskiej w Paryżu, bez daty i miejsca wystawienia, to kolejna pozycja. Dwustronicowy list na papierze o wymiarach 20,5x13,5 cm, rozpoczynający się od słów: *Mon cheri Desartry* zachowany jest w stanie dobrym, w lewym górnym rogu ma wyciśnięte inicjały „J.P.”, nad nimi korona. Na odwrotnej stronie krótka nota biograficzna w języku angielskim, wpisana ołówkiem. W teczce znajduje się jeszcze dołączony rękopis życiorysu w języku angielskim³⁷.

Następna pozycja kolekcji to list hr. Fryderyka Augusta Rutowskiego (1702–1764), feldmarszałka saskiego, syna Augusta II i Turczynki Fatimy (późniejszej Marii Anny von Spiegel). List napisany 4 V 1751 r. w Dreźnie w języku niemieckim (trzy strony, papier, 32x20 cm, stan dobry), na dole pierwszej strony napis czerwonym atramentem: *Rutowski General = feldmarshall*³⁸.

³⁴ Ibidem, sygn. 22. W teczce dołączone: wycinek — życiorys Chodzko, Jaques Leonard — historyk oraz broszura (odbitka z albumu Muzeum Narodowego w Rapperswilu pt. *Wientec Pamiętkowy*) Agatona Gillera, *Hrabia Władysław Plater-Broel założyciel Muzeum Narodowego w Rapperswylu*, Poznań 1882, s. 48.

³⁵ Węglański Franciszek, ur. w 1776 r. Od 1809 r. kierował administracją ziem odebranych Austrii jako komisarz Rządu Księstwa Warszawskiego. W Królestwie Polskim był sędzią sądu najwyższego, a od 1819 r. ministrem sprawiedliwości. Zm. w 1820 r. w Warszawie.

³⁶ Kolekcja dr. A. Kahanowicza, sygn. 23.

³⁷ Ibidem, sygn. 24, obwoluta *The Anderson Galleries 489 Park Avenue, New York*, z podpisem sporządzonym pismem maszynowym: *Joseph Anton Prince Pontatowski*.

³⁸ Ibidem, sygn. 25. W teczce dołączona biografia księcia napisana odręcznie w języku niemieckim.

List Klemensa Wenceslausa, księcia i biskupa Freyling, z 19 IV 1763 r. (32x20,5 cm) charakteryzuje się bardzo ozdobnym pismem. Delikatne przebarwienia i naddarcia na brzegach oraz fakt przebijania pisma na drugą stronę powodują trudności w odczytaniu tekstu. Na dole pierwszej strony dopisek ołówkiem: *Clemens Wenceslaus prince & bishop*³⁹.

W następnej teczce znajduje się pięć listów napisanych przez hr. Władysława Zamoyskiego (1803–1868), oficjalnego przedstawiciela Rządu Narodowego w Londynie, w czasie powstania styczniowego. Listy w języku francuskim i angielskim pochodzą z 23 XI 1835 r., 26 I 1837 r., 11 II (brak roku) oraz 14 i 20 II 1862 r. Zachowały się w stanie dobrym⁴⁰.

Kolejna teczka zawiera siedem listów w języku francuskim. Jest to korespondencja Wincenta Axamitowskiego (1760–1828), generała brygady i uczestnika powstania kościuszkowskiego, z Perreganem Lafitte [?] z Paryża. Wszystkie powstały w Warszawie kolejno: 19 II 1815 r., 1 X 1816 r., 24 II 1817 r., 13 III 1817 r., 14 XII 1818 r. i 11 I 1819 r. Na niektórych widoczne są lekkie przebarwienia i ślady po złożeniach lub postrzępione brzegi. Wszystkie listy opatrzone są nazwiskiem adresata, niektóre posiadają stemple pocztowe, a na jednym znajduje się pieczęć lakowa⁴¹.

Gen. Józef Zachariasz Bem (1794–1850), dowódca artylerii czynnej Wojska Polskiego w czasie powstania listopadowego, feldmarszałek armii tureckiej, naczelny wódz powstania węgierskiego 1848–1849 i zastępca wodza drugiej rewolucji wiedeńskiej, jest autorem czterech listów zachowanych w stanie dobrym i przechowywanych pod pozycją 29. Listy są datowane: 15 XII 1844 r., 21 VI 1845 r.⁴² i 27 X 1848 r. Nie posiadają miejsca wystawienia. List z 22 V 1849 r. napisany został w Mehavii w Palestynie. Spisano je w językach: francuskim, polskim i niemieckim⁴³.

³⁹ Ibidem, sygn. 26.

⁴⁰ List z 1835 r., do A. Reeve w Paryżu, trzy strony, papier, 23x19 cm, na ostatniej stronie podany adresat i odcisk pieczęci. List z 1837 r., brak adresata, osiem stron, papier, 21x13,5 cm. Na liście z 11 lutego podany jest jedynie adres: 63 Pall-Mall, cztery strony, papier, 22x18,5 cm. List z 14 II 1862 r. do W. Singletona, informujący o przybyciu do Preston z propozycją spotkania, jedna strona, papier z czarną obwolutą, 18x11 cm. List z 20 II 1862 r. z Londynu do wydawcy „The Preston Guardian” z prośbą o przesłanie 24 egz. suplementu do tej gazety z 22 lutego; jedna strona, papier z czarną obwolutą, 18x11 cm. W teczce znajduje się również karta wielkości 18x11 cm, zawierająca jedynie nazwiska: N. Zaba, J. D. Zamoyska, Count Michalowski, podpisana przez Zamoyskiego, w Preston 17 II 1862 r. Ibidem, sygn. 27.

⁴¹ Ibidem, sygn. 28.

⁴² List do hr. Aleksandra Ostrowskiego (1810–1897). Był on uczestnikiem powstania listopadowego. Wraz z korpusem gen. Ramorino przeszedł granicę austriacką i został osadzony w twierdzy olomunieckiej; amnestionowany, powrócił do kraju. Był wiceprezesem Towarzystwa Rolniczego, od 1863 r. dyrektorem Komisji Rządowej Spraw Wewnętrznych i Policji, członkiem Rady Stanu oraz prezesem Towarzystwa Kredytowego Ziemińskiego (1874–1890).

⁴³ List z 1844 r., *Monsteur le Gressier*, papier, 21x13,5 cm, na dole strony dopisek ciemniejszym atramentem też z grudnia 1844 r., podpisany *Caron*. List z 1845 r., do Ostrowskiego w sprawie odesłania papierów, 13,5x10,5 cm, na ostatniej stronie stemple pocztowe, na wewnętrznej stronie krótka nota biograficzna gen. Bema napisana czerwonym atramentem w języku angielskim. List z 1848 r., *Herr Schuster*, kartka naklejona na karton o wielkości 11x12,5 cm. Jedno zdanie w języku niemieckim napisane ołówkiem, tekst słabo widoczny, odbarwienia od kleju. List z 1849 r., prawdopodobnie do Arthura Gersei [?], papier 32x22 cm, ślady po zagięciach,

Trzy listy w języku francuskim i niemieckim podpisane przez gen. Henryka Dembińskiego (1791–1864), podróżnika i inżyniera, uczestnika powstania listopadowego i powstania węgierskiego w 1849 r., tworzą zawartość następnej teczki z kolekcji. Listy pochodzą z 3 V 1832 r. (do G. Silbermanna — redaktora „*Courrier du Bas Rhin*” w Strasburgu), 9 X 1836 r. (*Mon cheri Baron!*) oraz 19 V 1852 r. Ostatni z nich napisany został w Strasburgu we Francji, przy pozostałych brak miejsca wystawienia. W teczce znajduje się również karta, bez daty i miejsca wystawienia, z jednym zdaniem w języku francuskim, podpisana imieniem i nazwiskiem generała, oraz biografia generała napisana odręcznie w języku francuskim, na odwrocie której przyklejona jest biografia wycięta prawdopodobnie ze wspomnianej wyżej gazety „*Courrier du Bas Rhin*” z 29 VI 1864 r.⁴⁴ Do niej nawiązuje także zawartość następnej teczki, w której znajduje się list Ludwika Dembińskiego (1785–1835), brata Henryka, dziedzica dóbr Góry i Polichno. List ten, z 31 VII 1832 r. z Krakowa, w języku francuskim, adresowany do redaktora „*Courrier du Bas Rhin*” w Strasburgu dotyczy właśnie prośby o przysłanie kopii tej gazety z 14 maja, w której znalazł się artykuł o gen. Dembińskim. List jest jednostronnicowy, na papierze, zachowany w stanie dobrym, choć widoczne są ślady po zagięciach. Na odwrocie strony adres i stemple pocztowe⁴⁵.

Interesującą zawartość (trzy listy i zamówienie w języku angielskim, z czasów wojny secesyjnej) ma teczka dotycząca Włodzimierza Bonawentury Krzyżanowskiego (1824–1887), polskiego i amerykańskiego generała i polityka, uczestnika wojny secesyjnej — walczył m.in. pod: Cross Keys w Dolinie Shenandoah, Bull Run (druga bitwa), Chancellorsville, Gettysburgiem i Knoxville. List napisany 6 VIII 1862 r. w Sperryville dotyczy sprawy rekrutacji kapitana Karbauma z Nowego Jorku. List z 12 IX 1862 r., z Waszyngtonu, adresowany jest do gubernatora E. Morgena. Dotyczy zatwierdzenia Alexandra Maluskiego jako kapitana i dr. B. Thamaina, jako chirurga do 41 Nowojorskiego Regimentu Ochotników. List z 10 X 1863 r. (z Albany), do gubernatora stanu Nowy Jork Horatio Seymoura w sprawie zatwierdzenia J. Ende jako kwatermistrza. Został on napisany na papierze firmowym *General Head Quarters, State of New York, Adjutant General's Office* (20,5x13 cm, dwie strony, stan dobry). Zamówienie z 1 VIII 1863 r. (druk, 26x20,5 cm), tzw. *Special Requisition*, opatrzone numerem 40, sygnowane dodatkowo przez pułkownika W. Krzyżanowskiego⁴⁶, dla 2. brygady, 3. dywizji. Zawiera ono zapotrzebowanie na: buty, koła, parafinę, skórę itp.⁴⁷

Po gen. Ludwiku Mierosławskim (1814–1878), pisarzu i poecie, działaczu politycznym i narodowościowym, a także historyku wojskowości zachowały się cztery

dwie strony, w lewym górnym rogu dopiski ołówkiem *polish general* i inne nieczytelne znaki, na dole na drugiej stronie też ołówkiem słabo czytelna nota biograficzna Bema. Kolekcja dr. A. Kahanowicza, sygn. 29.

⁴⁴ Ibidem, sygn. 30.

⁴⁵ Ibidem, sygn. 31.

⁴⁶ W. Krzyżanowski został awansowany przez prezydenta Abrahama Lincolna na gen. brygady dopiero 2 III 1865 r. Poprzednie tymczasowe nominacje z lat 1862–1863 zostały odrzucone przez senat USA.

⁴⁷ Kolekcja dr. A. Kahanowicza, sygn. 32.

listy w języku francuskim, z czego z dwóch pozostały tylko dolne połowy kart. Dotyczy to listu z 15 VII 1869 r. (papier, 13x20,5 cm, ślady po zgięciach), na którym nie ma adresata, jest za to podpis generała oraz miejsce i data wystawienia, a także listu z 16 III 1872 r. (papier, 9x21 cm), na którym nie ma adresata ani podpisu wystawcy. Trzeci list, z 30 VI 1870 r. z Paryża, zachował się w całości, a adresowany jest do redaktora „L'Opinion Nationale” (trzy strony, papier, 27x21 cm). Ostatni list, bez daty wystawienia, adresowany do „L'Oeuvre de la liberation du territoire francais”, to dwie kartki sklezione i podklejony taśmą o wymiarach 24,5x21 cm⁴⁸.

W następnej teczce znajduje się tylko jeden dokument w języku polskim. Podpisany został przez Józefa Niemojewskiego (1769–1839), generała majora województwa poznańskiego w czasie powstania kościuszkowskiego, mianowanego następnie przez cesarza Napoleona I Bonapartego generałem brygady armii Księstwa Warszawskiego i jednocześnie komendantem wojskowym departamentu poznańskiego z powierzoną misją przeprowadzenia rekrutacji do Wojska Polskiego. Właśnie z tego okresu, a dokładnie z 11 III 1807 r., pochodzi omawiany dokument, wystawiony w Grobinie Dużym. Jest to pozwolenie wystawione dla por. Ostowskiego na oddalenie się z 1. Regimentu Kawalerii Narodowej w celu poratowania zdrowia (papier, 20x17 cm, stan dobry, odcisk orła)⁴⁹. Na tym dokumencie kończy się seria listów polskich generałów, pułkowników i przedstawicieli rodów szlacheckich.

Następna część kolekcji zawiera korespondencję dostojników Kościoła. Otwiera ją list Adama Ignacego Komorowskiego (1699–1759), arcybiskupa gnieźnieńskiego i prymasa Polski, z 5 VIII 1754 r. z Warszawy, adresowany prawdopodobnie do sejmu. List (dwie strony, papier, 38x23,5 cm, stan dobry, ślady po złożeniach, delikatne zagniecenia) rozpoczyna się słowami:

Jaśnie wielmożni, mnie wielce mili panowie i bracia. Niemalże tydzień tylko — — upadku sejmu przeszłych wspomnienie, z których wyglądając Ojczyzna pewnego sukcesu dla zmienienia tam externa, quam interna securitatis, zostanie dotychczas ogotowana bez rady.

Odnotować też należy, iż podpis wraz z adnotacją: „Szczerze życzliwym Bratem y unizonym sługą Rze Adam Ign. Komorowski, Arcyb. Gniezn. Prymas” sporządzone zostały innym charakterem pisma i innym atramentem⁵⁰.

Władysław Aleksander Łubiński (1703–1767), arcybiskup gnieźnieński i prymas Polski, jest autorem listu z 17 IV 1763 r. (jedna strona, papier, 23x19 cm, stan dobry)⁵¹. Został on napisany po francusku, w Skierniewicach. Rozpoczyna się słowami:

Monsieur, Celle du 13 Mars que je viens de recevoir de Votre part, m'a plus fait de peine que de plaisir, — — pendant qu'en lisant Votre lettre j'apprends que les dispositions du

⁴⁸ Ibidem, sygn. 33.

⁴⁹ Ibidem, sygn. 34. Nie udało mi się niestety zidentyfikować wspomnianego por. Ostowskiego (w dokumencie wymieniony tylko z nazwiska). Miejscem wystawienia prawdopodobnie może być miasto położone na obecnym terytorium Łotwy. Niemojewski mógł tam przebywać, stojąc na czele 1. Pułku Kawalerii Narodowej Strzelców Poznańskich i Kawalerii Płockiej, służąc w korpusie obserwacyjnym gen. Józefa Zajączka.

⁵⁰ Ibidem, sygn. 35.

⁵¹ Ibidem, sygn. 36.

Roy Votre Maitre ne Vous permettront plus de remplir les fonctions du Ministere dont Vous etiez Charge.

Kolejnateczka zawiera list Feliksa Franciszka Łubieńskiego (1758–1848), ministra sprawiedliwości Księstwa Warszawskiego. Znalazł się on w tym miejscu tylko z uwagi na fakt, iż przechowywany był razem z poprzednim listem w teczce o sygn. 36. Wystawiony 7 XII 1811 r., prawdopodobnie w Sieradzu (jedna strona, papier, 24,5x20 cm), przetrwał w złym stanie. Jest zniszczony, ma widoczne przebarwienia i ubytki na całej długości lewego brzegu⁵².

Następna pozycja w kolekcji to dokument łaciński wystawiony 15 VII 1663 r. we Fridericopoli przez arianina Stanisława Lubienieckiego (1623–1675), teologa i astronoma. Dokument pochodzi z okresu po skazaniu Lubienieckiego na banicję i jego przeniesieniu się w rejon Hamburga, gdy udało mu się uzyskać nowego protektora w osobie króla Danii Fryderyka III. Tam też, w latach 1666–1668, powstała jego najbardziej znana praca pt. *Theatrum Cometicum*, będąca ilustrowaną antologią 415 komet, które pojawiły się do 1655 r. Dokument rozpoczynający się od słów: *Non habemus hic manentem civitatem, sed futuram inquirimus. Omne solum forti, Christiano solum cvelum patria est* jest jednostronicową kartą, o wymiarach 8x13 cm, naklejoną na kartonie, na którym odręcznie sporządzona została nota biograficzna w języku niemieckim⁵³.

Ostatnim zachowanym dokumentem w kolekcji jest list Seraphino Vanutelliego, arcybiskupa tytularnego Nicei (od 1869 r.), delegata apostolskiego przy rządach Ekwadoru, Kolumbii i Peru, nuncjusza w Brukseli (od 1875 r.) i Wiedniu (od 1880 r.), wybranego arcybiskupem Bolonii w 1893 r. List z 26 V 1881 r. z Wiednia, w języku włoskim: *Mio caro P. Vincezo* (cztery strony, papier, 29x23 cm, stan dobry), naklejony na ramkę z kartonu tak, aby była widoczna ostatnia strona: na pierwszej stronie naklejona informacja o wystawcy listu — kartka z pismem maszynowym doklejona w lewym górnym rogu, na drugiej stronie, na środku, rozdarcie od lewego brzegu sklezione taśmą⁵⁴.

W teczce zamykającej całość kolekcji znajduje się odpis korespondencji pomiędzy Ministerstwem Skarbu Zjednoczonego Królestwa Wielkiej Brytanii a prezesem Literackiego Stowarzyszenia Przyjaciół Polski (lord Dudley Coutts Stuart). Odpisy 10 listów w języku angielskim z okresu od 5 VI 1850 r. do 11 III 1851 r., powstałych w Londynie, dotyczą 101 Polaków (uczestników powstania węgierskiego z 1849 r.) przybyłych z Konstantynopola przez Maltę do Southampton 5 VI 1850 r. oraz zorganizowania i pokrycia kosztów ich dalszej podróży do Nowego Jorku. Korespondencja ta zawiera dokładny opis drogi, jaką przebyli zanim dotarli do Wielkiej

⁵² Ibidem, sygn. 37.

⁵³ Ibidem, sygn. 38. Przed inwentaryzacją dokument ten również znajdował się w teczce o sygn. 36.

⁵⁴ Ibidem, sygn. 39. W teczce znajdują się ponadto dwie karty (7x21 cm). Jedna podpisana *M. Card. Ledóchowski* z tekstem: *Emo ac Revmo Dno D. Card. Vaughan Archieppo Westmonasterien humillimus devotissimus servus*. Druga podpisana *Silvester Card. Sembratowicz Archieppus Ruthenor. Leopollensis (Galicia Austriaca)* z tekstem: *Emo ac Rmo Domino S.R.E. Cardinali Herberto Vaughan Archiepsopo Westmonasterienti etc. etc. etc. Westmonasteriti*.

Brytanii, problemów związanych z pozwoleniem pozostania na Malcie, a później z dalszym transportem i katastrofą ich statku w okolicach Tunisu, koniecznością powrotu na Maltę i ponownym zaokrętowaniem. Z tekstu wynika, iż większość Polaków miała zostać odesłana do Belgii, aby służyć w armii króla Leopolda, a sytuacja skomplikowała się w momencie, gdy okazało się, że prawo belgijskie nie pozwala na to obcokrajowcom. Na końcu zostało sporządzone kompletne zestawienie kosztów. Odpis sporządzony na papierze ze znakiem wodnym o wymiarach 32x20 cm zajmuje 17 stron przewiązanych taśmą w lewym górnym rogu. Stan zachowania bardzo dobry, ślady po złożeniach. Karty oryginalnie sfoliowane od 1 do 8⁵⁵.

W tej samej teczce zachowany jest także odpis korespondencji między konsulem brytyjskim w Aleksandrii w Egipcie a Ministerstwem Spraw Zagranicznych Zjednoczonego Królestwa Wielkiej Brytanii w sprawie uregulowania kwestii finansowych związanych z płk. Tomaszem Franciszkiem [?] Bartmańskim⁵⁶ z okresu jego pobytu w Egipcie w 1844 r. Są to odpisy trzech listów sporządzone na czterech stronach, powstałe w okresie między 28 II 1848 r. a 31 III 1851 r. (papier, 32x20 cm, stan dobry, język angielski).

Z przedstawionego powyżej przeglądu zawartości tego niewątpliwie bardzo cennego zbioru wynika, iż zawiera on materiały wielce interesujące, mogące stanowić przedmiot zainteresowania wielu badaczy i historyków zajmujących się dziejami Polski począwszy od XVI w. W mojej ocenie to co jeszcze pozostało z dużo większej kiedyś kolekcji dr. A. Kahanowicza powinno w najbliższej przyszłości zostać poddane bardziej dokładnym badaniom, aby każdy z dokumentów został szczegółowo odczytany. Efektem takich prac mogłoby też być wydanie drukiem inwentarza archiwalnego tej kolekcji.

Paweł Pietrzyk, The Autographs Collection Gathered by Aleksander Kahanowicz from New York and Preserved in the Holdings of the Central Archives of Polonia at Orchard Lake

Summary

The article describes the collection of autographs gathered by Alexander Kahanowicz, which is stored at the Central Archives of Polonia. It is one of the most valuable collections held in the Polish archives in the United States. The collection consists of 40 folders containing documents from the years 1555–1881. Among them are gathered documents and letters of the Polish kings and queens, princes, generals, colonels and church dignitaries.

⁵⁵ Ibidem, sygn. 40.

⁵⁶ W listach występuje jedynie nazwisko, ale najprawdopodobniej chodzi właśnie o Tomasza Franciszka Bartmańskiego, ur. w 1797 r. w Warszawie, zm. w 1880 r. w Tadaniu. Był on uczestnikiem powstania listopadowego, w trakcie którego został awansowany do stopnia podpułkownika i otrzymał krzyż *Virtuti Militari*. Od 1832 r. przebywał na emigracji, pracując we Francji jako inżynier przy budowie dróg strategicznych i mostów w Wandei i Bretanii. W 1837 r. wziął udział w ekspedycji naukowej w Góry Księżycowe i do źródeł Nilu. Opis tej, trwającej osiem miesięcy, wyprawy pozostawił w rękopisie. Od 1845 r. przebywał w Hiszpanii, gdzie pracował jako inżynier przy budowie linii kolejowej z Madrytu do Aranjuezu.

The collection has not yet been inventoried and described. By bringing the fate of the collection the author follows a route it had travelled before it was placed at the Central Archives of Polonia at Orchard Lake. The author looks also for arguments supporting the thesis that this set of documents is part of the great collection gathered by Kahanowicz who was one of the secretaries of the Prime Minister Ignacy Jan Paderewski, and then an employee of the Polish Consulate General in New York.